

gen at malke, – det var en kvindesyssel), og som deltog aktivt i offentligt arbejde. Han var således vinterlærer, en tid medlem af sogneforstanderskabet, medlem af bestyrelsen for den »Frie Fattigkasse«, ligesom han forestod byggeriet af vandingskanalerne langs Kongeåen.

»Plovstrup« er en meget personlig bog, og den er velskrevet på en måde, man sjældent ser i dag. Forf. har et godt historisk greb på sin fremstilling, og han er ikke mindst bekendt med den nødvendige historiske litteratur. Den bærende ide er vel typisk for bogens affattelsestidspunkt, – den er skrevet omkring 1930, men udgivet posthumt. Som brostensbarn er jeg i grunden fremmed overfor den slægtsbevidsthed, der behersker fortællingen, men det er samspillet mellem slægten og hjemstavnen, der gør denne bog fængslende. Topografien alene formår det ikke.

Steen Ove Christensen

HENRIK FANGEL: »HADERSLEV BYS HISTORIE. 1800–1945 1«. Udgivet af Haderslev Bank, 1975. ill., 574 s. kr. 80.

Når man som etnolog/kulturhistoriker beskæftiger sig med sammenlignende studier af danske købstæder, er det påfaldende, at man snarere går til enkelte tværgående værker som f. eks. Hugo Matthiessens end dykker ned i det dog så store udvalg af købstad-historiske monografier. Det skyldes ikke så meget vanskelighederne ved at drage sammenligninger ud fra et så uensartet materiale som, at der egentlig er ret lidt at hente.

En af grundene hertil er disse byhistoriers tit meget »officielle« synsvinkel, dvs. at byens liv og historie er ordnet efter administrationens opdelinger og opfattelser. Hvem kender ikke kapiteloverskrifterne: »Byens styre. Det politiske liv, Kirke, Skole, Fattigvæsen, Havnen, Moralen«, etc? – Til allersidst sniger byens sociale og kulturelle liv sig ind, men stadigvæk behandlet ud fra officielle akter, såsom byråds- politi- og foreningssager, hvad der afstedkommer en ligelig blanding af anekdoter og personalia.

Men ved læsningen af »Haderslev Bys Historie« opdager man hurtigt, at værket ikke alene er særdeles grundigt, men også skrevet ud fra et her i landet nyt og sjældent konsistent syn på, hvad en bys historie er. Fangel ser byen Haderslev som en struktur, bestående af forskellige sociale grupper, der gennemlever en økonomisk og kulturel udvikling, som ses i sammenhæng med den tilsvarende udvikling i hele det dansk-nordtyske område.

Med dette som basis forklares derefter de politiske og nationale strømninger. Ved at de sociale grupper deltager forskelligt i den økonomiske og sociale udvikling, udvikler grupperne også forskellige vurderinger, interesser og dermed standpunkter i det politiske liv. – Her viderefører Fangel traditionen fra Gottlieb Japsens storartede værk: »Den nationale Udvikling i Aabenraa 1800–1850«

(1961). I begge byer bevirkede de større handlendes orientering mod Hamburg, at de efter 1840 hældede mod Slesvig-Holstenismen, mens håndværkere og skibstømrere blev dansksindede. I modsætning til Aabenraa, der dengang havde et endnu ret indifferent opland, tog Haderslevs opland ivrigt del i kampen, især med støtte til Hiort-Lorenzen. – Et pres, der nok betød mere i Haderslev med det store opland end i en by som Aabenraa.

Ved en næranalyse af periodens petitioner og underskriftlister prøver Fangel at bestemme de politiske grupperingers sociale baggrund. Men han påpeger samtidig forstyrrende faktorer som økonomisk pression, pludselige stemninger o.l.

Nyt for sønderjysk historieskrivning er det, at Fangel tillige tager sig af det »Tredie standpunkt«. Byens underklasse, der udgjorde over 50 % af befolkningen deltog så godt som ikke i nationalpolitik. I disse befolkningslag lyttede man først og fremmest til religiøse lægprædikanter som M. A. Sommer (1853–56).

I et udmærket skema s. 404 viser Fangel hvorledes de 3 standpunkter var befolkningens »politiske profil«. De 2/3 af indbyggerne, der ikke tog del i den politiske kamp, hører til de lag, der aldrig efterlod sig skriftlige eller materielle vidnesbyrd. – Hvor skævt et billede må da ikke de byhistorier give, der holder sig til de skrivende grupper!

Fangel prøver på forskellig måde at få indsigt i det store flertals liv: Blandt andet afslører svendevandringerne sig som en ofte slet skjult arbejdsløshed. Den gamle vandre-institution, der fungerede som både skole og arbejdskraftsudveksling, var således ved at sprænges af nye sociale forhold. – Ligeledes giver sager om fattigforsorg, hjælp og spiseøkkener et indtryk af, hvorledes selv meget små konjunkturudsving resulterede i omfattende sult og nød. – Endelig påvises, hvorledes et meget stort byggeri i 1850'erne ikke gav underklassen spor mere boligplads, – tværtimod! At stor byggeaktivitet ikke er socialt jævnt fordelt er velkendt (Berlin 1870, Aabenraa 1900, osv.).

Ved siden af skildringerne af levevilkår konfronterer Fangel også bogen igennem »rig og fattig«. – Denne konfrontation kan i historiske fremstillinger risikere mere at fremkalde en anakronistisk social indignation hos læseren på fortidens vegne end give et sandt billede af datidens reelle bevidsthed.

En anonym smædeviser om byens »fine« synes dog at vise, at spændingerne lå lige under overfladen: Næstsidste vers lyder:

»De (Herrerne i byen –) skal kuns tage dem lidt i Agt
thi fattige Folk er ei saa forsagt!
De skal snart høre et underligt Spil
De snart ham paa Pelsen komme vil –«

mens sidste vers udtrykker ønsket: »Gid alle deres Rumper var sammensyet«. Her er den danske empire-hygge borte!

En anden form for by-opfattelse, som indtil i dag næsten kun har været brugt

i Sverige og delvis Frankrig, er den *økologiske*. – Dvs. at se byen som et rumligt kompleks, bestående af fysiske miljøelementer (huse, gader, kvarterer) med et socialt indhold. Miljøhistorikeren vil vise det stadige samspil fysisk-socialt miljø. Overleverede kvarterer kræver f. eks. en stadig stillingtagen (brud, tilpasning eller videreførelse af deres tradition), samtidig med at nye bygninger og kvarterer kan vise ændringer i såvel social struktur som vurderinger m. h. t. hvor og hvordan man ønsker at bo.

Flere steder foretager Fangel en næranalyse af kvarterer, f. eks. en karré, hvor borgerskabets gårde mod hovedstrøget modsvares af gamle og nye lejevåninger mod sidegaderne. Andre steder påvises den ændring af de sociale miljøers fordeling i byen, der tog fart efter 1840–50. Nye kvarterer i byens udkant tiltrak borgerskabet, mens de ældre kvarterer i sidegaderne blev overladt til en deroute, der forstærkedes af håndværkets proletarisering og butikshandelens samling om hovedstrøget. – Udviklingens slutpunkt ses i vore dages Haderslev: »Slotsgrundens« fremskredne forfald har udløst kamp mellem bevaringsinteresser og nedrivningsmani. Forholdet mellem huse og beboere er en gammel etnologisk interesse. For historikere er det mere uvant. – Men skal begrebet »byhistorie« føres ad nye veje, kan man roligt vove sig længere ind i kultur- og miljøhistorien. Skulle nogle synes, at »Haderslev« med 558 sider til perioden 1800–64 er nået op i overkanten af det rimelige, bør det derpå påpeges, at det er afsnit som Skole, Kirke, Havnesag og Bystyre, dvs. resterne af den »officielle« historieskrivning, der evt. kunne have været kortere.

Hvor bevidst Fangels forhold til by-økologien er, ved jeg ikke. I fremstillingen savner man i hvert fald et af by-økologiens vigtigste værktøj: Kortene. Der er kun eet illustrerende kort i bogen: Over periodens nybyggeri s. 72–73 – og det er i øvrigt ret forvirrende, idet det kun medtager byggeri på »bar mark«. Med Haderslevs fine grundkort-materiale havde der været mange muligheder. Man kunne have taget et hus eller en karré og indtegnet familiestrukturer og erhverv ved hjælp af symboler, antal personer pr. hus, husenes alder, størrelse og anvendelse etc. – Eller man kunne have taget større dele af byen og indprikket erhvervs-, befolknings- og socialgrupper, tjenestefolk, lærlinge og svende/kommis'er i husstandene etc. (For meget jævnt fordelte befolkningsgrupper vil en indprikkning dog ikke være illustrativ). Og for alle punkter ville en sammenstilling af flere tidssnit have kunnet give mere end megen tekst.

M. h. t. grafiske fremstillinger må hovedsigtet i øvrigt være, at man så enkelt som muligt fremlægger nogle relevante indikatorer for det, der skal vises, f. eks. kvarterspræg. Her er især karakteristikken af en række udvalgte gader i tabellerne s. 68–74 god. Ved en sindrig udregning af et socialt gennemsnitstal (for husstandene) fås en fintmærkende registrering af op- og nedgange i gadernes sociale profil. Knap så instruktive er kurverne s. 62–63 over kvarterernes bygningsbestand. Dels bruges de officielle »kvarterer«, således at naturlige regioner i byen ikke udskilles, dels gemmer der sig mange uens miljøbegivenheder bag tallene.

I kritikken vil jeg ellers ikke gå i enkeltheder. – Blot vil jeg anmærke brugen af begrebet »storfamilie« (s. 50), som synonymt med f. eks. »tre-generationsfamilie«. Inden for international familieforskning er man imidlertid enedes om at forbeholde »storfamilie«-betegnelsen til familier, der omfatter flere (erhvervsaktive) ægtepar. Kernefamilie + bedsteforældre ell. andre slægtninge benævnes derimod blot: »Udvidede familier«.

Generelt kan om »Haderslev Bys Historie« siges, at mange af kapitlerne vil kunne indgå som et vigtigt led i de sammenlignende social- og miljøstudier, der er så hårdt tiltrængte for de danske købstæders vedkommende. Allerede nu viser der sig interessante aspekter for en, der har arbejdet med nabobyen Aabenraa. Især falder den store tidsforskydning i udviklingen i øjnene: De integrerede store hushold (hushold med lærlinge, svende og kommis'er m.fl. boende), der var den vigtigste form for arbejdsorganisation i det tidlige 1800-tals byer, synes allerede omkring 1850 at være i opløsning i Haderslev. Dels konstaterer Fangel en overgang fra tyende til løs og lønnet arbejdskraft allerede mellem 1803 og 1860. Dels er der allerede omkring 1860 sket en specialisering af handelen, således at der er tegn på opsplittning af købmandsgårde i detail, en gros og andre funktioner. I Aabenraa stiger arbejderantallet først efter 1840–50 og ingen købmandsgård opdeles før 1900. (Hvorfor ingen af købmændenes storhushold formindskes før dette tidspunkt).

Lige så udpræget er Haderslevs tidlige industrialisering med deraf følgende udvikling af en industriarbejderklasse.

Ser vi på gruppen af håndværkssvende, havde allerede 60 svende egen husstand i 1835, – og i 1860: 190, mens tallet i Aabenraa endnu 1890 kun var: 18! – Imidlertid arbejdede 129 af svendene i Haderslev 1860 på jernstøberierne. Ved opdeling af befolkningsgrupper giver dette et analytisk problem: grænsen mellem håndværker og arbejder. Overgangen fra »svend« til »arbejder« er et vigtigt led i periodens kulturforandring og bevidsthedsdannelse, – parallel med overgangen fra »mester« til »fabrikant«. Denne diskussion bliver først aktuel i Aabenraa ca. 1880–90.

»Haderslevs Bys Historie« er forhåbentlig et varsel om en ny æra for købstadmonografiene. En ny tid, hvor der dels fremlægges et selvstændigt og sammenhængende syn på byerne og deres udvikling, – dels forsøges at give hele befolkningen en historie. – Og hvor man ved at give en omfattende kultur- og miljøhistorie kan give både læseren en forståelse for, hvorfor hans by har det udseende og den struktur, som den har, og forskeren en kilde ved komparative studier. Det værk, som Aabenraa blev spist af med så sent som 1974, er forhåbentlig de gamle byhistoriers sidste suk –!

J. Peter la Cour Dragsbo